

İSAXAN VƏLİYEV

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
“Hüquq” kafedrasının müdiri,
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor
e-mail: veliev.i@inbox.ru*

VİCDAN AZADLIĞININ KONSTITUSION HÜQUQİ TƏMİNATI ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN HÜQUQİ İSLAHATLARININ PRIORITYET İSTİQAMƏTLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

İnsan və vətəndaşın əsas hüquq və azadlıqlarından sayılan vicdan azadlığının təmin olunması demokratik cəmiyyətlərin və dövlətlərin ümumi inkişafının təməl prinsiplərindən biridir. Odur ki, inancılı insanların dini etiqad azadlığının məhdudlaşdırılması konstitusion hüquq normalarının pozulması kimi qiymətləndirilir.

Son dövrlər dünyada gedən proseslər – dünya əhalisinin artması ilə əlaqədar miqrasiya, ksenofobiya, terrorizm, ekstremizm, rasizm, qarşılıqlı dözümsüzlük hallarının artması bəşəriyyəti bir sıra global problemlərlə qarşı-qarşıya qoymuşdur ki, bu səbəbdən də dünya siyasətçiləri tərəfindən yaranmış vəziyyəti stabilləşdirmək məqsədi ilə yeni bir termin “tolerantlıq” termini dövriyyəyə buraxılmış və 16 noyabr 1995-ci ildə UNESCO tərəfindən ona rəsmilik verilərək “Tolerantlıq prinsipləri” Bəyannaməsi qəbul edilmişdir. Bəyannamədə qeyd edildiyi kimi, tolerantlıq dünyamızın zəngin, rəngarəng mədəniyyətlərinin, insan fərdiyyətinin özünü ifadə etmə və bürüzə vermə formalarının qəbulu, düzgün dərki və onlara hörmət deməkdir. Ona bilik, aşkarlıq, ünsiyyət və fikir, vicdan və məslək azadlığı xidmət edir. Tolerantlıq rəngarəng xüsusiyyətlərinin birliyidir. Bu təkə mənəvi borc deyil, həm də siyasi və hüquqi tələbatdır. Tolerantlıq sülhə nail olmağı mümkün edir və müharibə mədəniyyətindən sülh mədəniyyətinə aparır.

Tolerantlıq güzəşt, mərhəmət və ya pis şeylərə göz yummaq deyil. Tolerantlıq hər şeydən əvvəl insanın əsas hüquq və azadlıqlarının etirafı əsasında formalaşan fəal münasibətdir. Heç bir halda tolerantlıq bu əsas dəyərlərə edilən qəsdlərə haqq qazandıra bilməz. Ayrı-ayrı şəxslər, qruplar və dövlətlər tolerantlıq göstərməlidirlər.

Tolerantlıq insan hüquqlarının, plüralizmin (o cümlədən mədəni plüralizmin), demokratiyanın bərqərar olmasına və qanunun təntənəsinə kömək etmək vəzifəsidir. Tolerantlıq ehkamçılıq, həqiqəti mütləqləşdirməyi rədd edən və insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquqi aktlarda müəyyən edilmiş normaları təsdiq edən bir anlayışdır. İnsan hüquqlarına hörmətlə həmahəng olan tolerantlığın təzahürü sosial ədalətsizliyə tolerant münasibət, öz əqidəsindən imtina və ya başqalarının əqidələrinə güzəşt deyildir. Bu, o deməkdir ki, hər kəs öz əqidəsində azaddır və başqalarının da həmin hüququnu tanıyır. Bu, o deməkdir ki, insanlar təbiətə öz xarici görünüşlərinə, vəziyyətlərinə, nitqlərinə, davranış və dəyərlərinə görə fərqlənirlər və əmin-amanlıqda yaşamaq, öz fərdiliklərini qoruyub saxlamaq hüququna malikdirlər. Bu həm də o deməkdir ki, bir adamın fikirləri başqalarına zorla qəbul etdirilə bilməz [5]. Başqa sözlə desək, tolerantlıq müxtəliflikdə harmoniyadır. O təkə mənəvi borc deyil, həm də siyasi və hüquqi tələbatdır.

Bəyannamədə tolerantlığın bir sıra sosial, siyasi və hüquqi əsasları göstərilmişdir. Dövlət səviyyəsi adlanan ikinci maddədə qeyd edilmişdir ki, dövlət səviyyəsində tolerantlığın təmin edilməsi ədalətli və qərəzsiz qanunvericilik, qayda-qanuna riayət, məhkəmə-prosesual və inzibati normalar tələb edir. Tolerantlıq, habelə ayrı-seçkilik qoymadan hər bir insana iqtisadi və sosial inkişafı üçün şərait yaradılmasını tələb edir. Ögey münasibət və marqınallaşdırma passivliyə, düşmənçiliyə və fanatizmə səbəb ola bilər.

Cəmiyyəti daha dözümlü etmək üçün dövlətlər insan hüquqları haqqındakı beynəlxalq konvensiyaları təsdiq etməli, əgər lazım gələrsə, cəmiyyətdəki bütün qruplar və ayrı-ayrı şəxslər üçün bərabər hüquqlu yaşamaq, imkanların bərabərliyini təmin etmək məqsədilə yeni qanunvericilik işləyib hazırlamaladırlar.

Beynəlxalq həmrəyliyin mənafeyi üçün ayrı-ayrı adamların, icmaların və millətlərin bəşər birliyinin çoxmədəniyyətli xarakterini dərk etməsi və ona hörmət bəsləməsi vacibdir. Tolerantlıq olmadan sülh mümkün deyil, sülh olmadan inkişaf və demokratiya mümkün deyildir.

Tolerantlıq, sosial cəhətdən daha az müdafiə olunan qrupların marqınallaşdırılması, onların ictimai və siyasi həyatdan təcrid edilməsi, onlara qarşı zorakılıq və ayrı-seçkiliyin tətbiq edilməsi formasını qəbul edə bilməz. İrq və irqi xurafat haqqında bəyannamənin elan etdiyi kimi: “bütün insanlar və insan qrupları birbirlərindən fərqlənmək hüququna malikdirlər”.

Bəyannamənin tolerantlığın sosial aspektlərinə həsr edilmiş üçüncü maddəsi xüsusilə diqqəti cəlb edir. Qeyd edilir ki, ayrı-ayrı adamlar arasında, ailədə və cəmiyyətdəki münasibətlərdə tolerantlıq zəruridir. Məktəblərdə və universitetlərdə qeyri-formal təhsil yolu ilə, evdə və işdə tolerantlıq hissini möhkəmlətmək, münasibətlərdə açıqlığı, bir-birinə diqqəti və həmrəyliyi formalaşdırmaq zəruridir. Kommunikasiya vasitələri azad və açıq dialoq və müzakirələrə təsir etməklə, dözümlülüyün dəyərlərini yaymaq və dözümsüzlüyün təbliğ edilməsində yenicə baş qaldıran qruplara və ideologiyalara münasibətdə biganəlik göstər-

məyin təhlükəli olduğunu aydınlaşdırmaqla konstruktiv rol oynaya bilər. Bu global məsələnin həlli ilə əlaqədar müvafiq elmi tədqiqatların aparılması və beynəlxalq cəmiyyətin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi məqsədilə informasiya şəbəkəsinin yaradılması zəruridir. Burada sosial elmlərin qüvvələri ilə təsirli əks tədbirlərin qəbul edilməsi, bu halın əmələgəlmə səbəblərinin təhlil olunması, habelə, üzv dövlətlərin siyasi qərarlarının və normativ fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə təsir edən elmi tədqiqatların və monitorinqlərin həyata keçirilməsi zəruridir.

Tolerantlıq mühitinin yaradılmasında tərbiyənin roluna xüsusi yer verən Bəyannamədə əks olunduğu kimi, tərbiyə dözümsüzlüyün qarşısının alınmasında ən təsirli vasitədir. Tolerantlıq ruhunda tərbiyə insanların ümumi hüquq və azadlıqlarının nədən ibarət olduğunu onlara öyrətməkdən başlayır, bunun üçün bu hüquqların həyata keçirilməsini təmin etmək və başqalarının hüquqlarını müdafiəyə meyli möhkəmləndirmək lazımdır. Tolerantlıq ruhunda tərbiyəyə təxirəsalınmaz vacib məsələ kimi baxılmalıdır; bununla əlaqədar olaraq tolerantlığın öyrədilməsi metodikasının təkmilləşdirilməsinə sistemli və səmərəli əsasla kömək edilməsi vacibdir. Bu zaman dözümsüzlüyün zorakılıq və ayrı-seçkiliyin əsas səbəbləri kimi çıxış edən mədəni, sosial, iqtisadi, siyasi və dini mənbələri aşkara çıxarılır. Təhsil sahəsindəki siyasət və proqramlar ayrı-ayrı şəxslər arasında olduğu kimi, etnik, sosial, mədəni, dini və dil qrupları, habelə, millətlər arasındakı münasibətlərdə də qarşılıqlı anlaşmanın yaxşılaşmasına, həmrəylik və tolerantlığın möhkəmləndirilməsinə kömək etməlidir. Tolerantlıq ruhunda tərbiyə başqalarına münasibətdə qorxu və ayrı-seçkilik hissi yaradan təsirə qarşı yönəldilməli, o, gənclərdə müstəqil təfəkkür, tənqidi dərk etmə bacarığının formalaşdırılmasına və əxlaqi dəyərlərə əsaslandırılmış mühakimələrin təkmilləşdirilməsinə kömək etməlidir (maddə 4).

Haqlı olaraq qeyd edilir ki, tolerantlığın elmi tədqiqat işləri səviyyəsində araşdırılması, bu sahədə pedaqoji hazırlığın, tədris planlarının və məşğələlərinin səviyyəsinin yüksəldilməsi

və digər tədris materiallarının təkmilləşdirilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bəyannamənin 5-ci maddəsində üzv dövlətlərə tövsiyə edilir ki, təhsil, elm, mədəniyyət və kommunikasiya sahələrində proqram və təsisatlardan istifadə edərək dözümlülüyün yayılmasına və qeyri-zorakılığın qarşısının alınmasına kömək etməyi öhdələrinə götürsünlər.

Tolerantlıq hər şeydən əvvəl Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının normalarında təzahür edir. Odur ki, hər şeydən əvvəl dini tolerantlığın təmin edilməsinin əsası kimi çıxış edən normalara münasibət bildirilməsi məqsədmüvafiq olardı, çünki Ümummilli Lider Heydər Əliyevin birbaşa rəhbərliyi ilə hazırlanmış və referendum yolu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında tolerantlıq prinsiplərinin qorunub saxlanmasına xüsusi diqqət yetirilmiş, xalqın iradəsinin ifadəsi olan bu sənəd çoxmillətli Azərbaycan xalqının milli dövlətinin yaranmasının hüquqi təminatına çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikasının konstitusiyalarında vicdan azadlığı bu və ya digər şəkildə öz təsbitini tapmışdır. Azərbaycan SSR-in 1921-ci il Konstitusiyasının birinci bölməsinin dördüncü maddəsində göstərilir ki, zəhmətkeşlərin həqiqi vicdan azadlığının təmin edilməsi üçün kilsə dövlətdən, məktəb isə kilsədən ayrılır, dini və anti-dini təbliğat azadlığı bütün vətəndaşlar üçün tanınır. Göründüyü kimi, konstitusiyanın bu maddəsində məscidin dövlətdən və ya məktəbin məsciddən ayrılmasından söhbət getmir. Elə təsəvvür yaranır ki, SSRİ dövləti ərazisində yalnız xristian dininin mövcudluğu qəbul edilir və vətəndaşların yalnız bu dinin təbliği və anti-təbliği istiqamətində azadlığı tanınır. Halbuki, o zaman SSRİ məkanında xristianlıqla yanaşı islam, iudaizm və s. dinlər də mövcud idi. Bu səbəbdən də söhbətin yalnız kilsənin dövlətdən və məktəbin kilsədən ayrılmasından getməsi, fikrimizcə, bütün vətəndaşların vicdan azadlığı baxımından məhdudlaşdırıcı xarakter daşıyır.

Eyni müddəə Azərbaycan SSR-nin 1927-ci il Konstitusiyasının 1-ci bölməsinin altıncı maddəsində də olduğu kimi təkrar edilmişdir.

Azərbaycan SSR-in 1937-ci il Konstitusiyasında isə vicdan azadlığına münasibət qismən dəyişdirilmişdir. Konstitusiyanın 131-ci maddəsinə əsasən vətəndaşların vicdan azadlığını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan SSR-də din dövlətdən və məktəb dindən ayrılmışdır. Bütün vətəndaşlar dini ayinləri icra etməkdə və din əleyhinə propaqanda aparmaqda azaddırlar.

Göründüyü kimi, artıq vicdan azadlığının əsas göstəricilərindən biri kilsənin dövlətdən və məktəbin kilsədən ayrılması deyil, bütövlükdə dinin dövlətdən və məktəbin dindən ayrılması hesab olunur. Digər tərəfdən bu maddədə dinin təbliğindən söhbət getmir və yalnız ölkə vətəndaşlarının dini ayinləri icra etmək azadlığı təsbit edilmişdir.

Azərbaycan SSR-in 1978-ci il Konstitusiyasında bu məsələyə 1937-ci il Konstitusiyası ilə müqayisədə fərqli yanaşılmışdır. Konstitusiyanın 50-ci maddəsinə görə Azərbaycan SSR vətəndaşlarının vicdan azadlığı, yəni hər hansı dinə etiqad etmək və ya heç bir dinə etiqad etməmək, dini ayinləri icra etmək və ya ateizm təbliği aparmaq hüququ təmin olunur. Dini etiqadla əlaqədar ədavət və nifrət oyatmaq qadağan edilir.

Azərbaycan SSR-də məscid və kilsə dövlətdən, məktəb məsciddən və kilsədən ayrılmışdır.

Burada bütövlükdə dinin dövlətdən ayrılmasından deyil, məscid və kilsənin dövlətdən ayrılmasından söhbət gedir. Halbuki həm o zaman, həm də bu gün Azərbaycanda islam və xristian dini ilə yanaşı, digər dinlərə də sitayiş edilməkdədir.

Azərbaycanın müstəqilliyini bərpa etdiyi dövrə qədər qüvvədə olan konstitusiyalardan fərqli olaraq, memarının Ümummilli lider Heydər Əliyev olduğu Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il Konstitusiyasında vicdan azadlığına daha tolerant münasibət bəslənilmişdir (maddə 48).

Vicdan azadlığı hər kəsin dinə münasibəti ilə bağlı azadlıqdır. Ölkənin əvvəlki konstitusiyalarından fərqli olaraq Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Konstitusiyasında din və dövlət münasibətləri beynəlxalq normalara uyğun şəkildə tənzimlənmiş və 18-ci maddədə

qeyd edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir. Konstitusiyanın 48-ci maddəsinə görə hər kəsin vicdan azadlığı vardır: hər kəsin dinə münasibətini müstəqil şəkildə müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbəşinə və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır. Konstitusiyanın bu müddəsi çoxmillətli Azərbaycanda dini müxtəlifliyin qorunmasına geniş imkanlar yaratmaqla bərabər, həm də hər bir şəxsə sərbəst şəkildə hər hansı bir dinə etiqad etmək, dinə münasibətdə öz neytral mövqeyini saxlamaq və ya heç bir dinə etiqad etməmək imkanı verilməsinin hüquqi əsası kimi çıxış edir. Halbuki bəzi ölkələrin konstitusiyasında əhalinin böyük əksəriyyətinin etiqad etdiyi dinin dəyişdirilməsi qadağan edilir. Məsələn, Yunanıstan Konstitusiyasının (11 iyun 1975-ci ildə qəbul edilmişdir) 13-cü maddəsinə görə, bu ölkədə prozelitizm, yəni yeni dini əlaqəyə və ya məzhəbə xidmət etmək qadağandır.

İlk baxışdan elə görünür ki, Azərbaycanda vətəndaşın vicdan azadlığı hüququ sərhədsizdir, halbuki ölkə konstitusiyasında vicdan azadlığı hüququnun hüdudları da müəyyən edilmişdir: 18-ci maddədə göstərilmişdir ki, insan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsipinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır, dövlət təhsil sistemi dünyəvi xarakter daşıyır. Bu, vicdan azadlığı hüququnun ilk məhdudiyyətidir. Digər məhdudiyyətlər isə konstitusiyanın 48-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur: dini mərasimlərin yerinə yetirilməsi ictimai qaydanı pozursa və ya ictimai əxlaqa zidd deyildirsə, sərbəstdir; dini etiqad və əqidə hüquq pozuntusuna bəraət qazandırmır; heç kəs öz dini etiqadını və əqidəsini ifadə etməyə məcbur edilə bilməz. Konstitusiyanın bu normasının təminatı Ümummilli Lider Heydər Əliyevin hüquqi islahatlarının nəticəsi olaraq qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin bir sıra müddəalarında öz əksini tapmışdır. Məcəllənin 167-ci maddəsində dini ayinləri

icra etməyə mane olmağa, 167-1-ci maddəsinə dini etiqad etməyə məcbur etməyə, 167-2-ci maddəsində qanunsuz olaraq dini ədəbiyyatları yaymağa, 168-ci maddəsində dini ayinlərin icrası adı altında vətəndaşların hüquqlarına qəsd etməyə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin prezidentliyi dövründə qəbul edilmiş qanunvericiliyin üstün cəhətlərindən biri də verilmiş dini azadlıqla bərabər, həmin hüquqların təminatının müvafiq normalarda əks etdirilməsinədir. Bu təminatlardan birincisi, fikrimizcə, vicdan azadlığı hüququnun hüdudlarını müəyyən edən normativ aktlarda həmin hüququn ona edilə biləcək qəsdlərdən mühafizəsinin də nəzərdə tutulmasıdır. Başqa sözlə desək, əgər şəxs konstitusiyanın müəyyən etdiyi məhdudiyyət səddini keçməzsə, qanunun tələblərinə əməl edərsə, o, vicdan azadlığı normalarını pozmağa görə günahlandırıla bilməz. Vicdan azadlığı hüququna verilmiş ikinci hüquqi təminat konstitusiyanın 26-cı maddəsində təsbit olunmuşdur: hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır. Ölkə Konstitusiyasının 61-ci maddəsində nəzərdə tutulan və hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnu rəsmiləşdirən müddəa vicdan azadlığına verilmiş üçüncü təminatdır [7, s.15].

Azərbaycanda vicdan azadlığı hüququnun təminatı sırasında ən mühüm yerlərdən birini bərabərlik hüququ prinsipi tutur. Multikultural cəmiyyətin mühüm komponenti hesab olunan etnomədəni müxtəlifliyin qorunub saxlanması, bütün xalqların bərabər hüquqi əsaslarla eyni bir dövlətin sərhədləri içərisində mövcud ola bilməsi baxımından “bərabərlik hüququ”nun həyatı əhəmiyyəti çox böyükdür. Bu məsələyə xüsusi diqqət yetirən Ulu Öndər Heydər Əliyev öz çıxışlarında daimi olaraq vurğulayırdı ki, “Azərbaycan çoxmillətli dövlətdir. Onun bütün vətəndaşları milli mənsubiyyətindən, dini etiqadından və siyasi əqidəsindən asılı olmayaraq bərabər hüquqa malikdirlər [6, s.103]. Bu nöqtəyi-nəzərdən ölkə Konstitusiyasının 25-ci maddəsi irqindən, milliyətindən

dən, dinindən, dilindən ... asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının irqi, etnik, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmağı qadağan edir. Ölkəmizdə vicdan azadlığının təmin edilməsinə yönələn normativ hüquqi aktlar sırasında 20 avqust 1992-ci il tarixdə qəbul edilən “Dini etiqad azadlığı haqqında” Qanun da xüsusi yer tutur [2]. Qanunun 1992-ci ildə qəbul edilməsinə baxmayaraq, qanunyaradıcı prinsiplərə uyğun olmadığından, faktiki olaraq geniş tətbiq edilməmişdir. Ümummilli Liderin ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişindən sonra onun təşəbbüsü ilə qanuna 20-yə yaxın əlavə və dəyişiklik olunmuş, bundan sonra multikulturalizmin əsas prinsiplərini özündə əks etdirən dini tolerantlıq nümunəsinə çevrilmiş və yalnız bundan sonra intensiv olaraq tətbiq edilməyə başlanmışdır. Qanun dövlət və dini qurumlar, din və məktəb, dini icma, dini idarə və mərkəzlər, dini təhsil, dini qurumların dövlət qeydiyyatına alınması, onların ləğvi, dini qurumların mülkiyyəti, istehsal və təsərrüfat fəaliyyəti, dini ayin və mərasimlərin keçirilməsi, ümumiyyətlə din və onunla əlaqəli olan təsisatlar arasında münasibətləri təfərrüatı ilə tənzimləyir.

Qanuna əsasən Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bütün dini qurumlar bərabər hüquqlara malikdir. Dövlət bu qanunla onlar üçün hətta bəzi güzəştli şərtlər də müəyyən etmişdir. Qanunun 16-cı maddəsinə əsasən dini qurumlar dini təyinatlı binaların yerləşdikləri ərazi ilə birlikdə onlara verilməsində üstünlük hüququna malikdirlər. Dini qurumların işçilərinin sosial sığortası “Sosial sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, pensiya təminatı “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə tənzimlənir, Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən dini mərkəz (idarə) tərəfindən dəvət edilmiş və ya Azərbaycan Respublikasında rəsmi səfərdə olan əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan din xadimi tərəfindən dini ibadət, ayin və mərasimlərin aparılması halları istisna olmaqla, dini ibadət, ayin və mərasimlərin aparılması yalnız

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən həyata keçirilir. Xaricdə dini təhsil almış Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi tərəfindən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə razılaşdırmaqla islam dininə aid ayin və mərasimlərin aparılmasına buraxıla bilərlər və s. [2]

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 7-ci maddəsində Azərbaycan dünyəvi dövlət elan edilmiş, 18-ci maddəsinə əsasən isə dinin dövlətdən ayrı olduğu təsbit edilmişdir. Bununla bərabər, “Dini etiqad azadlığı haqqında” Qanunun 21-ci maddəsində Konstitusiyanın sadalanan müddəaları ilə uyğunsuzluq təşkil edən müddəa nəzərdə tutulmuş və göstərilmişdi ki, qoşun hissələrinin komandanlığı (müstəsna hallardan başqa) hərbi qulluqçuların boş vaxtlarında ibadət etmələrinə və dini ayinləri yerinə yetirmələrinə mane ola bilməz. Əsgəri bölmələrdə hərbi rəhbərliyin razılığı ilə ruhanilərin fəaliyyətinə yol verilir.

Hərbi hissələr dövlətin icra strukturlarının əsas həlqələrindən biri olduğundan, fikrimizcə, orada dini qurumların fəaliyyətinə yol verilməsi ilə razılaşmaq olmazdı. Bu nöqtəyi-nəzərdən Ümummilli Lider Heydər Əliyevin vicdan azadlığı ilə bağlı siyasətini uğurla davam etdirən ölkə Prezidenti İlham Əliyevin qanunvericilik təşəbbüsü ilə “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa 4 may 2021-ci il tarixində dəyişiklik edilmiş və 21-ci maddənin beşinci hissəsi aşağıdakı redaksiyada verilmişdir:

Hərbi hissənin komandanlığı döyüş əməliyyatları, döyüş növbətçiliyi, qarovul və qarnizon xidməti, hərbi təlimlər ilə əlaqədar olan hallar istisna olmaqla, asudə vaxtlarında hərbi qulluqçuların dini ibadət etmələrinə mane ola bilməz. Hərbi hissələrdə din xadimlərinin fəaliyyətinə hərbi hissənin komandanlığının razılığı ilə yol verilir.

Bu həm də onunla şərtləndirilir ki, “Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 5.0.12-ci maddəsinə əsasən Silahlı Qüvvələrdə siyasi partiyaların, qeyri-hökumət təşkilatlarının və dini qurumların yaradılması və fəaliyyət

yətinin qadağan edilməsi Silahlı Qüvvələrin hərbi quruculuq və fəaliyyət prinsiplərindən biri kimi təsbit edilmişdir.

Yeri gəlmişkən qeyd edilməlidir ki, ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən tolerantlıq institutuna yeni münasibət sərgilənmiş, uğurlu siyasət nəticəsində onun hüquqi bazasında bir sıra ciddi dəyişikliklər edilmişdir. Dövlət başçısının təşəbbüsü ilə 2016-cı ildə keçirilən referendum zamanı milli bərabərliyi daha etibarlı təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinə dəyişiklik edilərək qeyd edilmişdir ki, dövlət, irqindən, etnik mənsubiyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, etnik, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır. Referenduma qədərki Konstitusiyada

isə söhbət etnik mənsubiyyətdən yox, milli mənsubiyyətdən gedirdi. Elə təsəvvür yaranırdı ki, insanların bərabərliyini milli mənsubiyyətinə görə pozmaq olmaz, lakin etnik mənsubiyyətə görə bərabərlik hüququnun təmini normativ tənzimlənmədən kənar qalmışdı. Prezident İlham Əliyev tərəfindən müvafiq olaraq 2011-ci, 2012-ci, 2013-cü, 2014-cü, 2016-cı, 2018-ci və 2019-cu illərdə Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumlarının təşkil edilməsi, 2016-cı ilin Multikulturalizm ili, 2017-ci ilin İslam Həmrəyliyi ili elan edilməsi, 2017-ci ildə İslam Həmrəyliyi Oyunlarının Bakıda keçirilməsi və s. onun Ulu Öndərin vicdan azadlığı siyasətini uğurla davam etdirməsinin praktiki göstəricisidir.

Bu sahədə görülən tədbirlərin və mükəmməl hüquqi bazanın yaradılmasının nəticəsidir ki, 44 gün sürən Vətən müharibəsində müxtəlif dini etiqadlara sitayiş edən Azərbaycan xalqı Ali Baş Komandan İlham Əliyevin ətrafında dəmir yumruq kimi birləşdi və bu birləşmə işğal edilmiş ərazilərimizin erməni təcavüzündən azad edilməsinə gətirib çıxardı.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <http://www.e-qanun.az/framework/897>, 2023
2. “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının 20 avqust 1992-ci il tarixli Qanunu, <http://www.e-qanun.az/framework/7649>, 2023
3. “Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 4 dekabr 2015-ci il tarixli Qanunu, <https://e-qanun.az/framework/31509>, 2023
4. “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 sentyabr 2002-ci il tarixli Qanunu, <https://e-qanun.az/framework/1865>, 2023
5. Tolerantlıq prinsipləri haqqında Bəyannamə, UNESCO, 16 sentyabr 1995. https://multiculturalism.preslib.az/az_documents-uGoBepJdVU.html
6. Əliyev H.Ə. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. – Bakı: “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 1997 – 136 s.
7. Vəliyev İ. // Vicdan azadlığının və ana dilində danışmaq hüququnun konstitusion hüquqi təminatı. “Azərbaycan multikulturalizmi: din və siyasətin inkişaf perspektivləri” adlı beynəlxalq konfransın materialları, Bakı, 8-9 sentyabr 2016-cı il, s.15-22.

Açar sözlər: vicdan azadlığı, tolerantlıq, dini etiqad, dini ayinlər

Isakhan Valiyev
*The Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Azerbaijan,
Head of Department of Law, Professor, Dr. of Laws*

**CONSTITUTIONAL LEGAL GUARANTEE OF FREEDOM
OF CONSCIENCE AS A PRIMARY DIRECTION
OF THE LEGAL REFORMS OF THE NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV**

ABSTRACT

This article delves into the history of the constitutional-legal regulation of freedom of conscience, analyzes the legal norms regulating freedom of conscience, explores the legal level where the constitutional-legal guarantee of freedom of conscience and religion is one of the priority directions of the state policy of the National Leader Heydar Aliyev, and reviews the essence of the changes made to "On Freedom of Religion," the Law of the Republic of Azerbaijan. President Ilham Aliyev pursued the state policy developed by the great leader on freedom of conscience.

The author rightly believes that as a result of these measures taken in this area and the establishment of a perfect legal framework, the Azerbaijani people of diverse religious beliefs united like an iron fist around Commander-in-Chief Ilham Aliyev during the 44-day-long Patriotic War, and this unity resulted in the liberation of our territories from Armenian aggression.

Keywords: *freedom of conscience, tolerance, religious belief, religious rituals*

Исахан Валиев

*Заведующий кафедрой Права
Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики,
доктор юридических наук, профессор*

**КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВАЯ ГАРАНТИЯ СВОБОДЫ СОВЕСТИ
КАК ПРИОРИТЕТНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ПРАВОВЫХ РЕФОРМ
ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА ГЕЙДАРА АЛИЕВА**

РЕЗЮМЕ

В данной статье осуществляется экскурс в историю конституционно-правового регулирования свободы совести, анализируются правовые нормы, регулирующие свободу совести, и правовой уровень, где конституционно-правовое обеспечение свободы совести и вероисповедания является одним из приоритетных направлений государственной политики Общенационального лидера Гейдара Алиева «О свободе вероисповедания». Обсуждается сущность изменений, внесенных в данный Закон Азербайджанской Республики, затем освещается продолжение Президентом Ильхамом Алиевым государственной политики свободы совести, разработанной великим лидером. Автор доказывает, что меры, принятые руководством страны в сфере конституционно-правового обеспечения свободы совести, позволили народам Азербайджана, представляющим различные религиозные конфессии, сплотиться вокруг Верховного Главнокомандующего Вооруженных Сил Азербайджанской Республики господина Ильхама Алиева во время 44-дневной Отечественной войны и освободить оккупированные Арменией территории Азербайджана.

***Ключевые слова:** свобода совести, толерантность, вероисповедание, религиозные обряды*